

ТОМ ШИППІ

СМІЮЧИК І ПОМРУ

ПРО ЖИТТЯ І СМЕРТЬ
ВИДАТНИХ ВІКІНГІВ

ВИДАВНИЧИЙ ДІМ
ФАБУЛА
#PRO

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

УДК 294:398.22:929
Ш63

Оригінальна назва твору:
LAUGHING SHALL I DIE. Lives And Deaths Of The Great Vikings

Laughing Shall I Die: Lives and Deaths of the Great Vikings Тома Шиппі
вперше опубліковано Reaktion Books, м. Лондон, 2018.

All rights reserved.
Усі права збережено.

*Жодна частина цієї книжки не може бути відтворена
в будь-якій формі без письмового дозволу власників авторських прав.*

*На добру пам'ять про Ернеста Шиппі
(1904–1962)*

*Í austrvegi lét hann raisa brýr —
На сході він будував мости*

Шиппі Том

Ш63 Сміючись і помру: Про життя і смерть видатних вікінгів / пер.
з англ. О. Тельна. — Харків : ВД «Фабула», 2023. — 400 с.
ISBN 978-617-522-055-9

Вікінги були дивовижними воїнами, вправними мореплавцями, що завоювали світ і розчинились в історії, залишивши по собі чимало легенд і саг. От за останнє і взявся Том Шиппі, переконаний, що в давніх сагах Півночі набагато більше правди, ніж може здаватися на перший погляд. Ця книжка — наслідок ретельних порівнянь і зіставлень текстів саг із історичними джерелами. Автор відтворює знакові битви і походи, оживлює напівміфічних героїв і знаходить істину, приховану за метафорами давніх поетів.

Спираючись на археологічні знахідки, стародавні письмові хроніки і саги, автор говорить про самотню філософію смерті вікінгів, які понад усе цінували хороший жарт, нехай він і коштуватиме життя. Особливо якщо він коштуватиме життя!

УДК 294:398.22:929

ISBN 978-617-522-055-9

Copyright © Tom Shippey 2018
© О. Тельна, переклад з англ., 2021
© ВД «Фабула», 2023

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

Зміст

Мапи	5
Переднє слово	9
Вступ	10

Частина I ТІ, ЩО ПОМИРАЛИ ВАЖКО

Розділ 1. Світогляд вікінгів: докладне вивчення трьох випадків ..	22
Розділ 2. Гигелак і Грольф: несправжній світанок для вікінгів	37
Розділ 3. Вольсунги та Нібелунги: мстиві жінки-фурії	65
Розділ 4. Рагнар і Рагнарссони: гадюча отрута й успіх	87
Розділ 5. Егіл Потворний і король Кривава Сокира: поезія і психопат	115

Частина II ПЕРЕХІД ДО ШИРШОЇ КАРТИНИ

Розділ 6. Павутиння воєн: шлях до Клонтарфа	147
Розділ 7. Два великі переможці: шлях до Нормандії	171
Розділ 8. Хутра й раби, заможність і смерть: шлях до Міклагарда	200

Частина III КАЗКИ ПІВНОЧІ

Розділ 9. Ярли та йомсвікінги: вивчення дренгскапру	234
Розділ 10. Казка про двох Олафів, або Казки, що їх оповідають люди	262
Розділ 11. Казка про двох Гаральдів: остання гра вікінгів	292
Розділ 12. Спадщина вікінгів: дев'ять вишкірів Скарфедіна Ньяльссона	318

Додаток А: Про поезію: першодруки, тексти, переклади	339
Додаток Б: Про саги: першодруки, тексти, переклади	344
Додаток В: Сноррі Стурлусон	346
Список використаних джерел і примітки	348
Бібліографія	375
Слова вдіячності	387
Алфавітний покажчик	388

МАПИ

Скандинавія

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

Британія та Ірландське море

Франція та Іспанія

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

Водні шляхи на сході

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Це — книжка про життя й, особливо, про вмирання видатних героїв і героїнь часів панування вікінгів, оспіваних у стародавніх скандинавських епічних поемах і сагах, цих неймовірно величних витворах народної ранньо-європейської літератури, що не загубились у віках і дійшли до нашого часу. Не треба вважати це видання спробою історичної розвідки, хоча я й користувався хроніками та писемними пам'ятками, написаними кількома іншими мовами. Не є воно й дослідженням скандинавської міфології, адже в цій галузі зроблено вже цілком достатньо. Це — книжка про окремих людей і про деякі епічні поеми, а передовсім про колективну психологію, котра зробила вікінгів такими відмінними від усіх інших, такими, я б сказав, винятковими.

Оскільки книжка розрахована на широке коло читачів, я зробив усе можливе для того, щоб публіка не відчувала труднощів із її прочитанням. Примітки та список використаних джерел містяться в самому кінці, аби ті, кому це цікаво, могли заглибитись у першоджерела.

Окрім того, варто сказати, що вікінги залюбки вдавалися до різноманітних назвиськ і прізвиськ, які часом бували досить брутальними, як-от, скажімо, Кетіл Пласконосий, часом виявляли шанобливе ставлення до їх носія, як-от Похмурий Убивця, часом були описовими, як-от Торкел Високий, і в багатьох випадках не зовсім зрозумілими, як, наприклад, у Рагнара, чийм прізвиськом було Волохаті Штанці, або ж у приписуваного йому сина Івара, котрого називали Безкостим.¹ Я не беру їх у лапки, котрі зазвичай відлякують читача, проте іноді подаю в оригінальному вигляді, коли достеменно не зрозуміло, що саме ці назвиська можуть означати.

Але в інших питаннях я не був аж таким згідливим. Науковці створили таку собі зону комфорту, у якій вікінгів оточує флер відчуженої респектабельності. Проте вікінги і їхній світогляд заслуговують на пошану та розуміння навіть тоді, коли говорять про них без традиційних упереджень, адже ніхто, включно із науковцями, не виграє від постійного перебування в зоні комфорту. Відповідно, ця книжка пропонує читачам своєрідну руку підтримки в подорожі до досить-таки (хоча, зрештою, й не доконечно) чужинського світу.

Усвідомлюю, що для когось вона може виявитися сповненою не найприємніших несподіванок.

¹ На жаль, наразі ще не сформована традиція передавання давньоскандинавських власних назв українською. Окрім того, бракує перекладів відповідних оригінальних текстів. З усіх можливих варіантів написання було обрано найбільш підхожий на думку перекладачки. (Прим. ред.)

ВСТУП

Усі ми знаємо, хто такі вікінги, нам навіть відомо, який вигляд вони мали. Їхні бородаті обличчя, зазвичай під рогатими чи крилатими шоломами, витріщаються на нас із обкладинок книжок, футболок, бляшанок із консервованими сардинами. Про них знімають художні фільми та серіали. Імена богів їхнього пантеону — Одіна й Тора, Бальдра й Локі — відомі усьому світові. Кожен із нас бодай чув про раґнарок та Вальгаллу. Вікінги давно вже зробилися чимось на кшталт шпалер у сучасній культурі.

Ясна річ, більшість із того, що, як нам здається, ми добре знаємо, є звичайнісінькою вигадкою, починаючи з отих рогатих шоломів, носіння яких було б абсолютно непрактичним під час будь-якого різновиду рукопашного бою. Але, і це значно важливіше, гіршим за всі можливі вигадки є те, що ми багато чого не знаємо. Потрібно поставити собі одне запитання. Як вікінгам вдавалося з усім цим давати раду аж так довго? Або ж, коли перефразувати, що їх наспражувало на подвиги, що роз'ятрювало, так би мовити, їхній апетит? Чим живилася їхня непогамовна жага завоювань, котра впродовж мало не трьох повних століть допомагала їм бути бичем і прокляттям усієї Європи, від Ірландії до України, від Гамбурга до Гібралтару, і навіть далі в обох напрямках?

Звичайно, то не були логістичні переваги. Незначні за кількістю й розпоширені по величезних територіях народи Скандинавії, з її коротким літом і переважно кам'янистими та неродючими ґрунтами, мало придатними для сільськогосподарської діяльності, мали у своєму розпорядженні значно менше людських і матеріальних ресурсів, аніж англосаксонські князівства, імперія франків, мавританські королівства Іспанії, не кажучи вже про Візантійську імперію й Ісламський халіфат поза нею. То в чому ж була перевага вікінгів? Може, у їхній технічній вищості? Часто все пояснюють наявністю отих дивовижних видовжених галер, про які зараз ми знаємо набагато більше, аніж раніше. Авжеж, ці судна надавали вікінгам значні переваги, що полягали в неочікуваності та рухливості, й були життєво важливими в їхніх блискавичних набігах, які відбувалися під єдиним гаслом «Бий і біжи!», як того й вимагав стародавній звичай усіх моряків-мародерів. Але вікінги дуже швидко перейшли до мародерства на суші й, хоча й надалі не відмовилися від тактики «бий і біжи», були здатні також і стояти та битися. Й у баталіях, які вимагали статичності та терплячості, їх було дуже важко перемогти. А налякати — ще важче. Навіть коли їм давали відсіч, вікінги просто поверталися знову.

Не можна сказати й того, що їм протистояли якісь тогочасні пацифісти. У Європі, особливо в західній, корінні народи — ірландський і англійський, франкський і фризський, а також германський — були ендемічно войовничими, адже в їхніх суспільствах володарювала військова еліта на чолі з королями, основним заняттям і джерелом доходів яких завжди були війни. Коли

доходило до організованого насильства, вікінги уміли злагоджено і нападати, і боронитися. Втім, хоча про це й часто згадують, слабкість і погана організованість ворогів не пояснює повністю військових успіхів вікінгів. Авжеж, вони не втрачали нагоди скористатися будь-якою своєю перевагою, але самі зовсім не вирізнялися великою організованістю. Західні князі й королі швидко зрозуміли, що вікінгів досить легко примусити битися одне з одним.

Ні, те, що давало їм найбільшу перевагу, що постійно підживлювало їхній завойовницький апетит, мусило бути чимось психологічним: я називаю це світоглядом вікінгів. Спрощено кажучи, це було чимось на зразок своєрідного культу смерті. Мета цієї книжки — пояснити світогляд вікінгів.

Не лише Вальгалла...

У певному сенсі культ смерті як відповідь на поставлені трохи вище запитання був очевидним уже кілька століть тому, точніше, він лежав на поверхні майже весь час, звідколи дослідники почали наново відкривати літературу Давньої Півночі. Щойно свідомий інтерес до давньоскандинавських епічних поем, саг і особливо міфів спалахнув із новою силою, учених мужів Європи неначе проміж очі вдарило розуміння того, як вікінги ставилися до смерті. Люди одразу ж помітили, що ця давно забута література, котра збереглася лише у віддаленій від решти світу Ісландії, набагато більше, ніж будь-що інше, властиве вікінгам, зосереджувалася на описі сцен смерті, жорстоких і кривавих баталій, знаменитих останніх поз і славетних останніх слів. Смертельна пісня героя була окремою мистецькою формою, окремим мистецьким жанром, унікальним за своєю суттю. До наших днів збереглося чимало записаних пісень смерті, що ілюструють це твердження. Так от, очевидність ця була настільки великою, що ще 1689 року здійснили першу спробу знайти пояснення такій залюбленості у смерть.

Зробив це данець на ім'я Томас Бартолін. Справжнє прізвище його було Бертельсен, і походив він із лікарської родини. Його батько, котрий також прозивався Томасом Бартоліном, був саме тим чоловіком, який уперше описав лімфатичну систему людини. Проте 1689 року Бартолін-молодший опублікував працю, кожнісіньке слово якої було написано латиною, а її назву можна перекласти як «Три книги, скомпоновані з ремінісценцій старіших книг і документів, понині не редагованих і не опублікованих, про причини презирства смерті серед і досі суцільних язичників-данців». То був своєрідний «читацький дайджест» найбільших тоді відомих сцен смерті, оспіваних у давньоскандинавській літературі, котрий викликав у освіченому світі справжнісінький шторм,— навіть Вальтер Скотт через сто п'ятдесят років після опублікування читав цю книгу з захватом і зачудуванням, а потім у своїй творчості використовував наведені в ній відомості.

Бартолінова відповідь на запитання, що легко вгадується в назві його праці, стосувалася радше міфології. Він вважав, що «презирство смерті», таке очевидне для кожного, хто прочитав наведені ним уривки літературних творів, було результатом скандинавських вірувань: той, хто помер у битві, не випустивши з рук меча, увійде до великої зали Одіна, або ж Вальгалли, «Зали убитих», щоб залишитися там на все своє потойбічне життя й постійно бенкетувати та битися, аж доки не настане раґнарок — день останньої битви.

Відтоді ця ідея не втрачає популярності. Вона домінує і в сюжеті кінострічки Кірка Дугласа «Вікінги» (1958). Але зараз ми вже не можемо й надалі залишатися цілковито впевненими в її справедливості. У далекому XVII столітті, у наскрізь християнській Європі, що всерйоз і надовго загрузла в трясовині релігійних догм, міфологічне пояснення мало цілком натуральний вигляд. Однак сама ця ідея ґрунтується великою мірою лише на одному уривкові з довідника міфів і легенд Сноррі Стурлусона^[1], опублікованого в XIII столітті, і навряд чи релігійні настрої та переконання за часів панування вікінгів були так само розповсюдженими і загальноприйнятими явищем, як у християнській Європі пізніших часів.

Бартолін поставив чудове запитання, проте відповідь на нього мусить бути значно повнішою за просте пояснення фактів. Натомість потрібно уважніше придивитися до психології вікінгів, висвітленої як у літературній спадщині, залишеній нам ними самими та їхніми нащадками, так і в окремих історіях, сагах, легендах. І це, знову ж таки, має на меті зробити ця книжка. Усе, що висвітлюється у творчості, зазвичай буває дуже неоднорідним і розмаїтим, оскільки творцями є люди, котрі перебувають у різних місцях, у різних обставинах і в різний час. Але коли зішкребти накип усього зовнішнього, можна буде побачити щось таке, якийсь особливий спосіб сприймання, певне ставлення, що, скажу, забігаючи наперед, нікому, як на мене, не вдалося сплести.

Проблема із вікінгами

Коли я кажу, що відповідь на запитання очевидна, то маю на увазі лише те, що ясною та зрозумілою є причина, з якої цієї відповіді й досі ніхто не надав,— особливо ж зважаючи на довгі десятиліття наукових розвідок і досліджень. А коріниться все у проблемі термінології та культурологічного сприйняття, особливо в сучасному науковому світі. Знову ж таки, коли спростити все до примітивізму, більшість наукових видань, у назві яких трапляється слово «вікінг», виявляються зовсім не про вікінгів, і відбувається так тому, що вікінги не популярні серед науковців. Ця ж книжка зовсім не така: вона реально про вікінгів.

Доведений факт: у рідній для вікінгів давньоскандинавській мові слово *vikingr* означало не що інше, як «пірат», «мародер». Цим словом не позначали етнічну приналежність, воно лише описувало різновид занять, було, так би мовити, назвою професії. Якби ви, скажімо, колись у давні часи переглядали знічч'я заголовки новин,— як досить часто робите зараз,— і натрапили на щось типу: «Вікінги! Більше не рейдери й не грабіжники!», то здивувалися б понад усяку міру, оскільки такий заголовок був би цілковитою брехнею. Коли хтось переставав брати участь у рейдерських операціях, не займався грабунком, не захоплював силоміць чужі землі, не збирав податей за надані охоронні послуги, та людина переставала бути вікінгом. Такі люди були звичайними скандинавами. Хоча більшість вікінгів і були скандинавами, більшість скандинавів абсолютно точно не були вікінгами, навіть частково чи певною мірою. Ці поняття не можна змішувати й не треба плутати навіть тоді, коли дуже хочеться зробити історію «вікінгів» більш привабливою.

Проблема полягає в тому, що рейдерство та грабіжництво, піратство та мародерство більше не вважаються прийнятними (і це ще дуже м'яко сказано) темами для наукових досліджень у сучасному академічному світі. Тому вчені й удаються до мовчазного відходу від цієї проблематики. Ця тенденція розпочалась 1970 року з опублікування книжки *The Viking Achievement* («Досягнення вікінгів»), що містила розділи, у яких описувалися «Торгівля та міста», «Транспорт», «Мистецтво й орнаменти» і всілякі подібні речі^[2]. От тільки все це зовсім не було досягненням вікінгів, адже йшлося про те, чого вдалося досягти скандинавам, що й було зафіксовано в пізніше опублікованому перевиданні цієї книжки, що побачила світ під більш чесною назвою: «Скандинави в епоху вікінгів»^[3]. Але самі вікінги змушують сучасних науковців почуватися дуже ніяково.

Часом ця ніяковість виявляє себе не в назвах (на яких наполягають видавці, котрі краще знають, що продається, а що — ні), а в підзаголовках. Улаштована 2014 року Британським музеєм виставка, як і чудово ілюстрована книжка, видана спеціально до цієї події, називалася «Вікінги: життя та легенди». «Життю» там присвячувалося значно більше уваги, ніж «легендам», до того ж не обійшлося й без мовчазної цензури. У своїй *Brief History of the Vikings* («Короткій історії вікінгів»), яка побачила світ 2005 року, Джонатан Клементс цікавиться, хто ж вони насправді такі: «Останні язичники чи перші сучасні європейці». Останнє, звісно, було б більш приємним і, отже, бажаним. Нам завжди казали і зараз ще продовжують навіювати, що вікінги посприяли об'єднанню Європи. Книжка *Age of the Vikings* («Епоха вікінгів») Андерса Вінрота, опублікована 2014 року, «розглядає успіхи вікінгів у комерції, політиці, винахідництві та колонізації інших країн»^[4]. У цьому дуже легко розгледіти спробу ухиляння, адже успіхи, про які йдеться в книжці, належали скандинавам, а зовсім не вікінгам, однак говорити про досягнення значно приємніше (та й читатимуть про них також більш охоче), ніж про піратство та мародерство. Коротше кажучи, більшість видань, що їх називають книжками про вікінгів, у реальності дуже далекі від справжніх вікінгів, які були не ким іншим, як піратами й мародерами, і розповідають читачам про те, що не виходить за межі зони комфорту наукового дослідження: торгівлю, розвиток містобудування та загублену у віках традицію усної історіографії. Усе це, за загальноприйнятими уявленнями, є невід'ємною частиною вікінгознавства. От тільки ця частина була не єдиною і навіть не найбільшою, адже не вона забезпечила вікінгам (від XVII сторіччя й понині) одне з чільних місць у переліку тем, які захоплюють увагу носіїв поп-культури.

Як наслідок, упродовж дуже тривалого часу вікінгознавство страждало на поляризацію (а простіше кажучи, на вузьколюбність) наукових пошуків. Від початку всі вони містили в собі елемент романтичності, або ж те, що можна назвати комічним книжним підходом, із безліччю кліше, а часто і з великою кількістю помилок. Кінострічка «Ерік Вікінг» (*Eric the Viking*), що вийшла на екрани 1989 року, є надійним джерелом більшості з них: берсеркери, черепи, рогаті шоломи, валькірії, Вальгалла й неймовірна кількість кадрів, на яких залпом випивають великі кухлі. Додайте до цього ще й вікінгівських віщунок, заклики до Одіна, смерть з мечем у руці та популярну забаву з відрізання кіс чарівливим білявкам одним спортивним кидком бойової сокири.

Геть не бажаючи мати з усім цим щось спільне,— а бажання це досить часто базується на прямому нерозумінні, якщо не на прямому спотворенні фактів,— сучасні науковці створили дуже мінімалістичну школу вікінгознавства. Можна уявити собі, якими шляхами могли формуватися їхні переконання, виплекані у специфічній атмосфері університетських клубів:

Язичники й мародери, завжди п'яні від постійного вживання хмільних медів, повсякчасно в пошуках можливості когось звалтувати й улаштувати різанину? Ні, ні, ні. І ще багато разів — ні. Жахливе перебільшення. Так, могли виникати незначні суперечності з місцевими жителями, як це завжди буває із групою молодиків, які опинилися далеко за межами батьківщини, але хіба можна вірити монастирським хронікерам, усі наведені там цифри мусять бути неправильними, бо це буде все одно, що вірити запевненням якоїсь не відомої нікому людини, а щодо саг, то...

Звичайно, я передаю куті меду, описуючи ставлення вчених до цієї проблеми, проте перебільшую я не занадто і навіть не дуже^[5]. Ідеться тут переважно про літературно-доказову базу, стосовно якої в нас так часто розвивається короткозорість, особливо ж коли ми заводимо суперечку щодо конкретних подій і дат.

Дати, поза сумнівом, мають величезне значення, про що поговоримо трохи згодом. І все ж таки «клубним університетським» уявленням, як я їх називаю, бракує дуже багато чого, включно з розглядом життєво важливого питання про світогляд вікінгів або, якщо хочете, про вікінгівську ідеологію. Така точка зору, як мінімум, однобока, зовсім як зображення в книжці коміксів. Нещодавно деякі вчені почали визнавати, що свідчення, наведені в англійських, ірландських, франкських, грецьких і навіть арабських джерелах, як і у, власне, скандинавських, вирізняються гідною подиву послідовністю й узгодженістю. В останні роки двоє чи троє професорів навіть зауважили,— і сприйнято це було як певна зміна в загальноприйнятому консенсусі науковців,— що не можна забувати, що вікінги зовсім не були зобов'язані зважати на Женевську конвенцію¹; що, хоча вікінги зовсім не були божевільними навіженцями, вони часто несли з собою зло й завжди становили неабияку небезпеку для всіх, хто входив із ними в контакт; і навіть що в культурі вікінгів було щось «психопатичне»^[6].

До цього варто додати тільки те, що «психопатія» XXI століття загалом мало чим відрізняється від «поміркованої виваженості» дев'ятого.

Факт із епохи вікінгів чи середньовічна вигадка?

Цю книжку аж ніяк не можна назвати життєписом або ж сучасним переліком «найвидатніших десяти вікінгів». Іноді герої виходять на сцену парами, об'єднані спільністю інтересів, як у випадку з Пішоходом — Рольфом Нор-

¹ Міжнародний договір, який закріплює у міжнародному праві норми щодо гуманного ставлення під час війни. Першу конвенцію було підписано 1864 року. Сьогодні договір складається з чотирьох угод та трьох додаткових протоколів. (Тут і далі, якщо не вказано інакше, прим. перекл.)

мандським і його майже нікому не відомим наставником Гастейном, або ж смертельною ненавистю, як у випадку зі скальдом Егілом Скаллагрімссоном і королем Йорку Ейріком Кривавою Сокирою. Іноді деякі імена та долі доводилося з великими труднощами вишукувати в розрізнених джерелах. Драматичні жіночі характери теж є невід'ємною частиною історії: хай самі вони й не були вікінгами за, так би мовити, професією, але дуже часто щиро та віддано створювали, пропагували й поширювали героїчний світогляд. Посиленої уваги заслуговують до себе значно більше, ніж десять, вікінгів, адже існував далеко не один їх тип, або ж різновид. «Епоха вікінгів» тривала три століття, й самі вони були більше ніж просто гнучкими в усьому, що стосувалося пошуку нових джерел прибутків. Але хай би що вони робили,— грабували монастирі чи влаштовували ринки работоргівлі, загарбували землі для своїх поселень або ж брали участь в іншого роду забавах, які великою мірою скидалися на «Ігри престолів»,— усе, що вони робили, базувалося на жорстокості та насильстві. Саме це їм вдавалося найліпше: у насильстві та жорстокості вони були найкращими, неперевершеними.

Повертаючись до запитання, чому я вирішив, що книжку потрібно розпочати з опису світогляду вікінгів, скажу, що відповідь буде — в університетських колах зараз це називається «попередженням про стресогенний контент» — незручною, неприємною і для багатьох, очевидно, взагалі небажаною. (І як тут не вдатися до запозичення з Курта Воннегута?)

Далі я вдаюся до розгляду культу смерті, розкриваючи його суть послідовно, переходячи від однієї сцени до іншої, й особливу увагу приділяю при цьому загадковому постулатові — «помирати сміючись». Його можна вважати центральною ідеєю майже всіх давньоскандинавських літературних творів, до того ж його існування оточує та підтверджує велика кількість історичних свідчень і з інших напрямків, і багатьма мовами. Чи не найпереконливіші підтвердження надає археологія, котра останніми роками постійно змінює думку і з не меншою постійністю підтверджує те, про що розповідається в сагах,— і знову ж таки, включно з таким ненависним усім м'якосердим особам фактом застосування вікінгами технічного підходу в організації масових обезголовлювань. (Хоча, як показують нещодавні археологічні знахідки, такі речі робилися розгніваними людьми щодо вікінгів, а не навпаки. Щоправда, варто пам'ятати, що й вікінги, і їхні вороги навчалися одне від одного.)

Ця книжка загалом також проведе вас від, так би мовити, передісторії, міфів і героїчних легенд до пізніших часів, про які існує достатньо багато добре задокументованих свідчень, адже інформація тепер надходить до нас із різноманітних джерел. Загальну тенденцію можна описати як рух від темряви до світла, проте наш поступ далеко не завжди буде простим і рівномірним. Стосовно найдавнішої події, котра відбулася ще задовго до початку епохи вікінгів, існує, на диво, багато свідчень, підтверджених одразу кількома писемними джерелами, одне з яких з'явилося на світ, коли живі свідки події ще не померли. На противагу цьому, інші події, що відбулися в Ісландії через кілька століть опісля, задокументовані були тільки тоді, коли відтоді вже проминуло декілька віків. Однак писемні пам'ятки про ці події створили люди, котрі вважали